

האם ניתן היה למנוע את המלחמה?

קובץ מאמרים

ספטמבר 2019

האם ניתן היה למנוע את המלחמה?

הקדמה

מלחמת יום הכיפורים נחקרה יותר מכל מלחמה אחרת בתולדות ישראל, כולל מלחמת העצמאות שנמשכה למעלה משנה ובמהלכה הוקמה המדינה. בכל שנה ושנה (גם השנה) מתפרסמים מחקרים חדשים אודות אותה מלחמה "כבדת ימים, כבדת דמים" כפי שהיטיב להגדיר אותה כבר במהלכה שר הביטחון דאז, משה דיין. אבל בתוך כל המכלול הזה נותר מיותר עד לשנים האחרונות תחום הדיפלומטיה ובמרכזו השאלה כיצד הגענו למלחמה שישראל לא רצתה בה. ועדת אגרנט, שעבודתה הניחה את הבסיס לדיון הציבורי בסוגיות הכשל ההתרתתי והדרך בה התנהלה המלחמה בימיה הראשונים, לא קיבלה מנדט לבדוק שאלה זו וספק אם הייתה מסוגלת לעשות זאת גם אם הייתה נדרשת לכך. ובעשור הראשון שלאחר המלחמה, כאשר הכאב היה עוד כה חד והטראומה כה טרייה, התנאים לעצם העלאת השאלה בה מקופל הפקפוק בצדקת העלאת הקורבן, עדיין לא הבשילו.

הניסיון לתת תשובה החל במחצית השנייה של שנות השמונים כאשר כמה חוקרים, וכאן בולטים דווקא פוליטיקאים ממפלגת העבודה דוגמת יוסי ביילין וגד יעקבי, טענו בספרים שהוציאו כי מדיניות ישראלית גמישה יותר הייתה יכולה למנוע את המלחמה. מחקריהם לא עוררו תהודה מספקת. גם כאשר יצאו מחקרים חדשים יותר שהתמקדו בעיקר בניסיון המצרי מפברואר 1973 לקדם הסדר על בסיס שיחות חשאיות בין היועץ לביטחון לאומי הנרי קיסינג'ר ומקבילו המצרי חאפז איסמעיל, ובכתף הקרה שנתנו קיסינג'ר ומנהיגי ישראל ליוזמה המצרית, לא התעורר בארץ דיון של ממש בשאלה זו. רוב יוצאי המלחמה שזוכרים את יללת הצופרים סמוך לשעה שתיים בצהריים ביום הכיפורים תש"ל, והצעירים יותר שרק שמעו עליה, נותרו משוכנעים שזו הייתה מלחמת אין ברירה.

אכן, אין ספק שב-6 באוקטובר לא הייתה לנו כל ברירה אלא לקום ולהילחם על חיינו. אבל יש מקום לשאול אם בשנים שלפני המלחמה פעלה ישראל בצורה נחרצת דיה כדי למנוע אותה.

במטרה להתמודד עם שאלה זו ערך ב-23 למאי 2019 המרכז למלחמת יום הכיפורים כנס בהשתתפות כמה מטובי החוקרים בנושא. לאחר הכנס המשיך להתקיים ברשת דיון ער בין הדוברים בכנס ומשתתפים נוספים ובעקבות זאת הוחלט להעלות את הדברים על הכתב. לצורך זה ביקשנו תרומות גם ממומחים שלא השתתפו בכנס. כל אחד התבקש להציג את עמדתו בכמה עמודים והתוצאה היא החוברת הווירטואלית המוצגת בפניכם.

ליותר כמעט לציין שגם בשאלה הרגישה של האם ניתן היה למנוע את המלחמה לא הושגה תמימות דעים. שלושה מהחוקרים גורסים בצורה כזו או אחרת שבשורש הקיפאון המדיני שנוצר לפני המלחמה עמדה התביעה המצרית האולטימטיבית להתחייבות ישראלית לסגת במסגרת ההסדר לקו ה-4 ביוני 1967 בכל הגזרות. זו הייתה תביעה שישראל, שלא הייתה מוכנה לנסיגה כזו, לא הייתה יכולה לקבל. ד"ר חגי צורף שבתוקף תפקידו בארכיון המדינה נחשף יותר מכל אחד אחר לחומר המדיני מתקופת שלטונה של גולדה מאיר, סבור שבניגוד לאלה התולים את קולר האשם במלחמה בראש הממשלה, גולדה הפגינה גמישות וניסתה לקדם הסדר מול המצרים בערוצים שונים אך ללא הצלחה. לדעתו, גם במבט לאחור הדרך להסדר עברה בתהליך של צעד אחר צעד כפי שדרשה ישראל ולא במהלך כולל כפי שתבע סאדאת

וההסדרים שהושגו לאחר המלחמה מוכיחים זאת. עמדה דומה מציג גם ד"ר מאיר בוימפלד, איש מודיעין ותיק שפרסם ספר כבד משקל המבוסס על עבודת דוקטורט ובמוקדו התהליך המדיני בין 1970 ל-1973. גם הוא סבור שפער העמדות בין שני הצדדים היה רחב מדי, בראש ובראשונה בשל התביעה המצרית להתחייבות ישראלית לנסיגה מכל סיני כתנאי לפתיחת משא ומתן. בהעדר לחץ אמריקאי על שני הצדדים הפער נותר בעינו עד פרוץ המלחמה. עמוס ערן, מי שכיהן כמנכ"ל משרד ראש הממשלה בממשלת רבין הראשונה ולפני מלחמת יום הכיפורים היה אחראי על קשרי ישראל עם הקונגרס, סבור שההסכמה הציבורית הרחבה ששללה נסיגה מלאה מסיני לא הייתה מאפשרת לממשלת גולדה מאיר לקבל את התנאי המצרי. מעבר לכך, בטחון מנהיגי ישראל בכוחו של צה"ל לנצח במלחמה הבאה נתן להם את רשת הביטחון שמנעה מהם את הצורך להתמודד עם שאלת הנסיגה הכוללת.

שני חוקרים אחרים סבורים שעיקר האחריות לפרוץ המלחמה מוטלת בעיקרה על ישראל. פרופסור שמעון שמיר, מגדולי המזרחנים בארץ ומי שכיהן גם כשגריר במצרים ובירדן, מעריך שמה שמנע את תחילתו של התהליך המדיני הייתה הדרישה הישראלית לסיפוח חלקים מסיני, דרישה אותה לא היה יכול סאדאת לקבל. שמיר גם גורס כי המציאות הוכיחה את נכונותה שדל מצרים להתפשר בכל נקודות מחלוקת אחרת – מה שמותיר את התביעה הישראלית לסיפוח חלקים מסיני כגורם המרכזי שהביא למלחמה. פרופסור אורי בר-יוסף שחקר את הדרך למלחמה ואת הפתעת יום הכיפורים טוען כי הן עמדת ישראל לפיה לא תהיה נסיגה לגבול הבינלאומי והן אי נכונותה לגלות גמישות מול התנאי המצרי להתחייבות לנסיגה מלאה התבררו בדיעבד כטעויות שתרמו משמעותית לפרוץ המלחמה. כאשר החל המשא ומתן התברר כי המצרים אינם רואים בהתחייבות ישראלית לנסיגה מלאה משום תנאי להסדר והחזרת סיני עד הסנטימטר האחרון הוכיחה כי לתביעות הטריטוריאליות של ישראל לא הייתה הצדקה ביטחונית.

ולבסוף פרופסור קרייג דייגל מארצות הברית, מי שנחשב לחוקר האקדמי המובהק ביותר של המדיניות האמריקאית באזור באותה תקופה, מעריך כי חלק גדול מנטל האשמה בפרוץ המלחמה מוטל על הנרי קיסינג'ר, האיש החזק של מדיניות החוץ האמריקאית בממשל ניקסון. דייגל גורס כי בניגוד לנשיא ניקסון וגורמי מודיעין בארצות הברית שראו ביוזמת מלחמה ערבית משום איום ממשי, קיסינג'ר הקל ראש בכך, במידה רבה מכיוון שנשען על הערכות המודיעין הישראליות. על פי תפישתו ניתן היה להמתין עם פתיחת התהליך המדיני עד לאחר הבחירות בישראל. ההשהיה הזו עליה לא מסר קיסינג'ר למצרים, לצד הכתף הקרה שנתן להצעות ההסדר המצריות שקיבל בפברואר 1973, דחקו את סאדאת לפינה ולא התירו לו ברירה זולת מלחמה.

השאלה אם ניתן היה למנוע את המלחמה היא שאלה כבדת משקל והתשובות שמוצגות בדפים הבאים אינן חזות הכול ואינן בבחינת סוף פסוק. יש חוקרים אחרים שהגיעו למסקנות שונות ויש גם כאלה שלא חקרו את הנושא אקדמית אבל יש להם ידע ועמדות מוצקות בנושא. כל מי שמעוניין להגיב על הדברים שהועלו כאן או להציג בנייר משלו עמדה אחרת, מוזמן לעשות זאת ולשלוח את דבריו או למוטי גלוסקה moti@mgluska.co.il או לאורי בר-יוסף ubarjoseph@gmail.com. לאחר בדיקה ועריכה הם יועלו לחוברת. אנו מקווים כי הדינמיקה שתיווצר תפריח חיים בשאלה החשובה שעד היום לא קיבלה את המקום הראוי לה בוויכוח הציבורי על מלחמת יום הכיפורים..

ד"ר חגי צורף

ראש תחום תיעוד והנצחה בארכיון המדינה. עורך ספרי התעודות על גולדה מאיר, יצחק בן-צבי, זלמן שזר ולוי אשכול. מחבר מאמרים ונושא הרצאות על מדיניותה של גולדה מאיר

האם ניתן היה למנוע את מלחמת יום הכיפורים?

את השאלה שמופיעה בכותרת יש לדעתי לחלק לשתי שאלות משנה:

- א. מכיוון שמוסכם שהסיבה העיקרית לפרוץ המלחמה הייתה הקיפאון המדיני בשנים שקדמו לה, עולה השאלה האם ניתן היה לשבור את הקיפאון הזה ולהניע לתהליך מדיני שימנע מלחמה?
- ב. במידה והתשובה היא חיובית – מדוע לא הגענו לתהליך כזה ומי אחראי לכך?

התשובה לשאלה הראשונה היא לדעתי כן בעירבון מאוד מוגבל. מדוע כן? כי שני הצדדים העיקריים בסכסוך - מצרים וישראל – הציגו בתקופה האמורה עמדות מדיניות כיצד יש לדעתן להתקדם בתהליך המדיני. גם לגורם השלישי מהגורמים העיקריים שמשכו בחוטים, לארצות הברית, היו רעיונות כיצד להתקדם לעבר הסדר מדיני.

אז מדוע בערבון מאוד מוגבל? משום שבין שתי ההצעות של הצדדים הניצים שררו פערים תהומיים, ואילו האמריקנים שהם שהיו אמורים לתווך ולגשר על הפערים, לא השקיעו בכך את המאמצים הדרושים מסיבות שונות שלא זה המקום לפרטן. בייחוד נכון לדבר לגבי היועץ לביטחון לאומי הנרי קיסינג'ר שבידו הופקד ניהול העניינים המדיניים במזרח התיכון לאחר דצמבר 1971.

ובכן מדוע לא הצליחו הצדדים לגשר על הפערים ביניהן ולמנוע מלחמה ומי אחראי לכך? ככלל אני מאמין שאין זה תפקידו של מחקר היסטורי לחפש אשמים, אלא תפקידו להציג עובדות ומסקנות לגבי תהליכים ואירועים היסטוריים. אולם שמכיוון שמאז סוף מלחמת יום הכיפורים מטיחים העוסקים בכך בצורה שיטתית האשמות לגבי אישים מסוימים ודואגים לתלות אותם שוב ושוב בכיכר העיר, אני מוצא את עצמי קופץ למים הקרים והבלתי נעימים האלו.

שכן בשנים שעברו מאז סיום מלחמת יום הכיפורים דומה שבמידה רבה הנרטיב השולט בכיפה בציבור הישראלי, ובתקשורת המייצגת את עמדותיו, בעניין התהליכים שקדמו למלחמת יום הכיפורים, הוא שבשנים שקדמו למלחמה החמיצה ממשלת ישראל בראשותה של גולדה מאיר הזדמנויות להגיע להסדר מדיני; לטענתם הנהגת ישראל הציגה סרבנות מדינית כרונית, דחתה את ידו המושטת לשלום של נשיא מצרים אנואר סאדאת והביאה בכך לפרוץ מלחמת יום הכיפורים ב-6 באוקטובר 1973 על תוצאותיה הקשות לישראל. אלא שלנגד עיניהם של מרבית קובעי הנרטיב הזה, ובהם גם חוקרי היסטוריה, לא עמד התיעוד ההיסטורי המלא על התהליכים המדיניים שקדמו למלחמה. יש אחרים, בעיקר אנשי תקשורת, שהציגו את עמדתם כשהתיעוד ההיסטורי כבר היה זמין להם, אולם התעלמו ממנו לחלוטין מכיוון שהעולה ממנו לא תאם את האגנדה שלהם.

אני רוצה לקבוע אפוא על סמך התיעוד הזמין שהנרטיב הזה שגוי, בלתי מאוזן לחלוטין ובלתי הוגן כלפי הנהגת ישראל דאז. לחיזוק דעתי אנסה לבחון מה היו אותם פערים בעמדות המדיניות בין ישראל למצרים, ובהקשר לעניין הנידון – איזו עמדה הייתה יותר ריאלית ויכולה הייתה להביא אולי לשבירת הקיפאון המדיני ולמנוע מלחמה. מכיוון שהיריעה קצרה אציג בצורה כללית את העמדות העקרוניות של שני הצדדים, בלי להיכנס לניואנסים כאלו ואחרים.

בתפישה הבסיסית של מצרים בראשות סאדאת חל שינוי לעומת תקופת נאצר והוא התבטא בכונות להיכנס למשא ומתן מדיני לעומת גישתו של נאצר: "מה שנלקח בכוח יוחזר בכוח". אולם המטרה לא השתנתה – מצרים דרשה שההסכם יושג באבחה אחת ושישראל תתחייב לנסיגה מכל השטחים שכבשה במלחמת ששת הימים כתנאי לתחילתו של כל משא ומתן. היא דחתה את ההצעה לתהליך הדרגתי שיורכב משורה של הסדרי ביניים, אלא אם כן הוא שלב ראשון בלבד לאחר שנקבע קו הנסיגה הסופי - שהוא כאמור נסיגה ישראלית מכל השטחים. כמו כן היא התנגדה למשא ומתן ישיר עם ישראל ובעצם חפשה לכפות עליה הסכם בעזרת המעצמות, דרשה את החזרת זכויות הפלסטינים, ולא הביעה למעשה נכונות לשלום מלא על כל רכיביו. ככלל הציגה מצרים בראשות סאדאת גישה נוקשה שהלכה והקשיחה לאורך השנים.

גם בעמדתה של ישראל חל שינוי לאורך השנים. עד לדצמבר 1971 הציגה ישראל גישה נוקשה יותר, אם כי לא סרבנות מוחלטת כפי שנוהגים לטעון. בעמדתה חל שינוי בדצמבר 1971 הן בטקטיקה והן במהות. מבחינת הטקטיקה, אם עד לאותה העת הגיבה ישראל להצעות של מתווכים שונים ולא יזמה הצעות משלה, הרי שבאותה השעה הציגה ישראל לראשונה מתווה משלה להתקדמות מדינית – מתווה של צעד אחר צעד. היא הציעה ללכת בדרך של הסכמי ביניים, שהראשון יכלול את נסיגת ישראל לפתחי המעברים בסיני (הגידי והמיתלה), פתיחת תעלת סואץ לשיט ועוד שורה של צעדי פשרה מבחינתה. הסכמי הביניים יהוו אמנם שלבים לקראת ההסכם הסופי, אולם יעמדו כל הסכם בפני עצמו ללא קשר הכרחי למה שיוסכם בשלב האחרון. ישראל דחתה מכל וכל את דרישתה של מצרים להתחייבות מקדמית לנסיגה מלאה. היא הציעה שהסכמי הביניים יתבססו על החלטה 242 של מועצת הביטחון של האו"ם ויכללו נסיגה ישראלית משטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים, אולם לא תהיה נסיגה לקווי 4 ביוני 1967. ישראל דרשה שהסדר מדיני יושג במשא ומתן ישיר, לפחות בשלב האחרון ויביא לשלום מלא ואמיתי על כל רכיביו. ישראל הלכה והגמישה את עמדותיה והסכימה בין היתר להתחייב שהסכמי הביניים לא יהוו שלב סופי וכי ימשכו המגעים להשגת הסדרים נוספים עד להסכם השלום.

בנוסף, ומתוך הבנה כי במשא ומתן גלוי תתקשה מצרים לוותר על דרישותיה, הציגה ישראל למצרים כמה וכמה פעמים ובעזרת מתווכים שונים, לפתוח במשא ומתן חשאי להשגת הסדר מדיני בכל דרג ובכל מקום שבו יבחרו המצרים. משא ומתן כזה יתנהל ללא תנאים מוקדמים כשהכול פתוח לדיונים, כולל דרישתה של מצרים לנסיגה מלאה, למרות שישראל התנגדה לכך בכל תוקף (ראו למשל שיחת גולדה מאיר עם מזכיר המדינה האמריקני ויליאם רוגרס במאי 1971, עם שליט רומניה צאושסקו במאי 1972, עם השאה הפרסים באותו החודש, עם קנצלר גרמניה וילי ברנדט ביוני 1973 ועוד).

כלומר ובניגוד לנאמר, לא היה זה מצב שבו מדינה אחת (מצרים) חיפשה שלום ו"הושיטה יד לשלום" ("התחננה לשלום" כפי שטען איש תקשורת מסוים), בעוד ישראל הסרבנית דוחה את היד המושטת ואינה עושה דבר כדי לקדם השגת שלום. אלא היו אלו שתי מדינות שהחזיקו בעמדות משלהן לגבי הדרך להתקדם לשלום, ותהום הייתה פעורה ביניהן – האחת דורשת תהליך שיוביל מיד להסכם מלא, והאחרת מציעה תהליך הדרגתי בשלבים.

אם ניתן היה לסגור על הפער הזה הרי שלשם כך נדרשה התערבות מסיבית של המעצמות ובעיקר האמריקנים. גם בהתנהלות האמריקנית חלו שינויים לאורך השנים המדוברות. עד לסתיו 1971 הייתה האחריות מוטלת על מחלקת המדינה האמריקנית בראשות רוגרס. זו אמצה במידה רבה את הפירוש הערבי להחלטה 242, כלומר נסיגה ישראלית מלאה. מדצמבר 1971 נטל הנרי קיסינג'ר את המושכות. קיסינג'ר מטעמים שונים פעל כדי להשהות את התהליך המדיני במזרח

התיכון. הוא תמך בתהליך הדרגתי של הסכמי ביניים, דומה יותר לעמדה הישראלית של צעד אחר צעד. הוא הניח שיוכל לשכנע את ישראל לעשות זאת תחת עקרונות מעורפלים להסדר כולל, שאינם נענים לדרישותיה הטריטוריאליים של מצרים. (ראו למשל את הדיווח שלו לנשיא ניקסון על פגישתו עם חאפז איסמעיל בפריס במאי 1973 כשכתב: "השאלה היא האם סאדאת יהיה מוכן לקבל את גישת צעד אחר צעד עם הבטחה אמריקנית למעורבות של הבית הלבן לכל אורך הדרך").

מכל האמור לעיל ניתן להסיק ששלושת השותפים לתהליך חולקים את האחריות לקיפאון המדיני. אולם האם בצורה שווה? מי מהצדדים הציג עמדה ריאלית יותר שיכולה הייתה להביא לפריצת דרך? כדי לבחון את השאלה הזו יש לדעת לבחון את התהליכים המדיניים שהתרחשו לאחר סיום מלחמת יום הכיפורים והביאו להשגת הסכם ההפרדה. בתוך כחודשיים הצליחו ישראל ומצרים, בעזרה מסיבית של האמריקנים, להשיג את מה שכשלו בו במשך שש שנים – פריצת דרך מדינית וחתימה על הסכם ראשון שבהמשכו נחתמו הסכמים נוספים שהביאו כעבור 6 שנים בלבד להסכם שלום מלא בין שתי המדינות.

האם ההסכם נחתם על פי המתווה המצרי מלפני המלחמה של הסכם באבחה אחת שכוללת התחייבות ישראלית לנסיגה מלאה? כמוכן שלא. זה אגב לא אומר שהמצרים לא ניסו. כבר ביום השני של מלחמת יום הכיפורים, ה-7 באוקטובר 1973, כשמצרים הרגישה ובצדק "על הסוס", הציע חאפז איסמעיל לקיסינג'ר שאם ישראל תסכים להתחייב לנסיגה לקווי יוני 1967, תהא מצרים נכונה להיכנס למשא ומתן בחסות החברות הקבועות במועצת הביטחון (ראו מברק משגרירות ישראל בושינגטון ללשכת ראש הממשלה ובו דיווח על שיחת קיסינג'ר עם השגריר דיניץ, 7.10.1973). במהלך המגעים הראשונים להסדר מדיני לאחר תום המלחמה שבה מצרים ודרשה שהוא יתבסס על נסיגה ישראלית מלאה לקווי 1967 בכל הגזרות והחזרת זכויות הפליטים הפלסטינים (ראו מכתב של סאדאת לניקסון ב-8.12.1973) ובו דרש זאת; ראו גם דיווח של שגרירות ישראל בושינגטון ב-21 בינואר 1974, על דבריו של קיסינג'ר בישיבה של ועדת החוץ של בית הנבחרים בעניין הסכם ההפרדה שהושג בין ישראל למצרים, ובה אמר ש"הווייתור הגדול ביותר שעשתה מצרים, ועליו קשה היה ביותר להתגבר, היה הווייתור על התחייבות ישראלית לנסיגה טוטלית". קיסינג'ר ידע אחרי המלחמה, כפי שידע לפניו, שהדרישה המצרית היא בלתי ריאלית לחלוטין ושאינן לה כל סיכוי להתקבל על ידי ממשלה כלשהיא בישראל וגם לא בציבור הישראלי. הוא דחה אפוא את הדרישה המצרית.

המתווה שבו בחר קיסינג'ר היה מאוד דומה למתווה הישראלי לפני המלחמה – צעד אחר צעד. הסכם ההפרדה שנחתם ב-18 בינואר 1974 דמה אפוא ברכיביו להצעות הישראליות לפני המלחמה: למשל בהיקף הנסיגה הישראלית ובעובדה שההסכם עמד בפני עצמו ולא כלל שום התחייבות לגבי הסדר הקבע. כמו כן הוא נחתם בהצהרה שאין זה ההסכם הסופי וכי ימשכו המגעים להסדרים נוספים עד להשגת הסכם שלום צודק ובר קיימא. גם ישראל המותשת והפצועה לאחר המלחמה נאלצה לעשות וויתורים בעיקר בסדרי הכוחות המצריים שנותרו ממזרח לתעלה. אולם הטענות שנשמעות ועל פיהן ישראל נאלצה לעשות בעקבות המלחמה את מה שסירבה לו קודם לה אינן מחזיקות מים. **ממשלת מצרים היא ששינתה את מדיניותה באופן דרסטי בעקבות המלחמה ולא ישראל!**

הדבר נכון גם לגבי המשך התהליך. הסכם הביניים שחתמה ממשלת יצחק רבין עם מצרים בספטמבר 1975 נעשה באותה המתכונת. הסכם זה שלווה בחתימה על הסכם אי התקפה בין המדינות, היה המבוא לוועידת קמפ דייוויד ולהסכם השלום עם מצרים שנחתם במרס 1979 ובו נסוגה ישראל מכל שטחי סיני.

הטענה שההסכם מ-1979 מוכיח שאפשר היה לעשות את אותו הדבר בראשית שנות השבעים בלתי נכונה בעליל. רק לאחר שבירת הקרח ופריצת הדרך המדינית, שעשו גולדה מאיר ויצחק רבין ביחסים עם אנוואר סאדאת, והמצב המדיני השונה

לחלוטין שיצרו ההסכמים שחתמו עמו, רק אז ניתן היה להתקדם לשלב האחרון ולהסכם השלום המלא. המצב בשנים 1977-1979 היה שונה מאוד מהמצב בתחילת שנות השבעים.

לסיכום : אין תשובה מכרעת לשאלה שבכותרת. אמנם במצב ששרר בשנות השבעים הראשונות היה קשה מאוד להניע תהליך מדיני שימנע את פרוץ המלחמה. ועם זאת, מהנאמר לעיל אנו למדים לדעתי כי אם היה ניתן לשבור את הקרח לפני המלחמה ולמנוע את פריצתה – היה זה כנראה רק בתהליך מדיני של צעד אחר צעד כפי שהציעה ישראל.

מר עמוס ערן

מ-1965 עד לנובמבר 1972 כיהן כיועץ-ציר בשגרירות ישראל בווינגטון והיה אחראי בעיקר לקשר עם הקונגרס. בשנים 1975 עד 1977 כיהן כמנכ"ל משרד ראש הממשלה ויועץ מדיני לראש הממשלה יצחק רבין.

האם ניתן היה למנוע את מלחמת יום הכיפורים?

מלחמת יום הכפורים נחשבת לטראומה הגדולה ביותר שהייתה בישראל מיום הקמתה. מלחמה שרודפת אותנו עד היום. זאת, למרות שהסתיימה בק"מ ה-101 מקהיר ו-40 ק"מ מדמשק.

בתשעה עשר ימי הלחימה נפלו לנו 2570 חיילים ונפצעו למעלה מ-700. איבדנו 103 מטוסים וכ-800 טנקים. בחמשת ימי המלחמה הראשונים היו לנו כ-200 הרוגים ליום. תפוקה לאומית של שנה שלמה אבדה, ומעמדה של ישראל בעולם נפגע. ימים ספורים לפני פרוץ המלחמה פורסמו מודעות מאירות עיניים בעיתונים ובהם נאמר: "על שפת הסואץ שורר שקט. גם בסיני, ביהודה ושומרון ובגולן. הקווים בטוחים, הגשרים פתוחים, ירושלים מאוחדת. קמות התנחלויות ומעמדנו המדיני איתן. זאת תוצאה של מדיניות שקולה, נועזת ומרחיקת ראות."

האמנם?

מאז המלחמה הקשה הזאת רודפת אותנו השאלה: האם אפשר היה למנוע מלחמה זאת. בפגישה הראשונה, לאחר המלחמה, של ד"ר קיסינג'ר ורוה"מ גולדה מאיר, שהתקיימה בארץ, פתח קיסינג'ר ואמר שאינו רוצה להאשים איש, אך "את יודעת שיכולנו למנוע את המלחמה הזאת".

האמנם?

משאל דעת קהל שנערך על ידי המכון למחקר של האוניברסיטה העברית, והתפרסם זמן קצר לפני המלחמה, קבע ש-96% מהנשאלים תמכו בהשארת שרם אל שייך, גם במחיר אי השגת השלום עם מצרים, כדברי משה דיין ששרם אל שייך עדיפה על שלום. 96% מהנשאלים התנגדו לפני כל סיני תמורת הסכם שלום עם מצרים.

על דבריו הפומביים של סאדאת שיצא למלחמה נוכח הקיפאון המדיני, הגיבו גורמים רשמיים בעתון "הארץ": "אין להתרגש, הצהרותיו אינן שונות מהצהרות קודמות שלו, הן נועדו לצרכי פנים, וללחץ על המעצמות". באותו שבוע כתב ה"סנדי טיימס" מפי כתבו מקהיר: "סאדאת מצהיר שיצא למלחמה מוגבלת כדי לשבור את הקיפאון המדיני".

משה דיין, שר הביטחון, הגיב בראיון לשבועון "טיים": "עד סוף העשור הנוכחי נוכל לגבור על הערבים אם ינסו לחדש המלחמה". קדם לכן, מעל פסגת מצדה ב-10.4.75 הצהיר דיין: "נקים ישראל חדשה, רחבת גבולות, לא כמו ב-1948. נראה לי שאנחנו בתקופת שיא של שיבת ציון. ימים אלו מבורכים בתנאים אשר ספק אם עמנו ראה כמותם אי פעם בעברו. בוודאי לא בתקופת שיבת ציון".

אריאל שרון, ביולי 1973, כשלושה חדשים לאחר שסיים את תפקידו כאלוף פיקוד דרום, אמר בראיון ל"מעריב": "אני לא מאמין שיש איזה שהוא יעד צבאי או אזרחי בקשת שבין בגדד לחרטום, עם כל השטח של לוב, שצה"ל לא יכול לכבש אותו".

בסיום הראיון הצהיר "אם מצרים תתקוף, זה יהיה כרוך בחורבן נורא של מצרים, חורבן מוחלט".

ב-1 לאפריל 1973 פרסם הכתב הידוע של "ניוז וויק", ארנולד דה-בורשגרום, ראיון עם סאדאת, שבו אמר סאדאת, אני רוצה בהסכם שלום סופי עם ישראל, אבל אין תגובה מארה"ב או מישראל, מלבד עוד אספקת פנטומים לישראל, לכן המלחמה היא מחויבת המציאות. לאחר מכן הגיע כתב זה לישראל ובקש לראיין את גולדה מאיר, כתגובה לראיון עם סאדאת, אך סורב. אולם, בפגישותיו בארץ, אמר לכל מי שנפגש אתו: "סאדאת נחוש לצאת למהלך צבאי". אפילו משרד החוץ שלנו פרסם באותם ימים תחזית קודרת: "הקיפאון המדיני יעלה לנו במחיר כבד...". אך איש לא התייחס להערכה זאת.

לאחר מותו של נאצר, כבר בנאומו הראשון של סאדאת, בפרלמנט המצרי באוקטובר 1970, לאחר שנבחר לנשיא, הצהיר סאדאת שהחזרת כל סיני, עד גרגר החול האחרון, והשבת כבודה הלאומי של מצרים, יעמדו בראש סדר יומו.

כדי להשיג מטרה זאת, הלך סאדאת בשני מסלולים מקבילים, המסלול המדיני והמסלול הצבאי. במסלול המדיני נאלץ להמתין עד לבחירתו מחדש של הנשיא ניקסון בנובמבר 1972. אז החל בשיחות חשאיות, עם ד"ר קיסינג'ר, באמצעות חאפז איסמעיל, יועצו לביטחון לאומי. זאת למרות ניתוק היחסים הדיפלומטיים בין מצרים וארה"ב, ומצבו המורכב עם בריה"מ. פגישות חשאיות אלו התקיימו בארמנק במדינת ניו יורק ב-25.2.1973, ובפרוור של פריז ב-20.5.1973. התייחסות לשיחות אלו מחייבת דיון עמוק יותר, הפרוטוקולים המצויים בידינו, מכילים עשרות עמודים. המצרים דברו על "מצב של שלום" ולא על "הסכם שלום", תמורת החזרת כל סיני. הם דחו כל רעיון של הסדרים חלקיים, אלא כחלק מהסדר כולל של נסיגה מכל סיני. ההצעות המצריות לא עמדו בצפיות הישראליות, והנשיא ניקסון שקע יותר ויותר בפרשת "ווטרגיט". כתוצאה מכך ארה"ב לא השקיעה את כל יכולותיה בהשפעה על שני הצדדים להגיע להסדר. ההנהגה הישראלית הייתה משוכנעת בעליונות הצבאית של ישראל, לא קבלה את הדחיפות של סאדאת, ולא הבינה את הלחץ שבו היה נתון, כדי לשחרר את סיני. סאדאת הגיע למסקנה שהמסלול המדיני מצה את עצמו, והלך למסלול צבאי מוגבל, כדי להניע את המסלול המדיני.

האם ממשלת ישראל הייתה יכולה לקבל החלטות אחרות, שהיו מונעות את המלחמה בנסיבות אלו, ספק בעיני.

פרופסור (אמריטוס) שמעון שמיר

קיבל את הדוקטורט שלו מאוניברסיטת פרינסטון ב-1961 ומאז לימד בחוגים להיסטוריה של המזרח התיכון בעת החדשה, תחילה באוניברסיטה העברית ואחר כך באוניברסיטת תל אביב. תחומי התמחותו הם היסטוריה חדישה של המזרח התיכון, סוריה וארץ ישראל בתקופה העותמאנית, אינטלקטואלים ואידיאולוגיות בעולם הערבי והיסטוריה של מצרים בעת החדשה. פרופסור שמיר פעל חמש שנים במצרים, תחילה כמקים המרכז האקדמי הישראלי בקהיר ואחר כך כשגריר ישראל. כן כיהן כשגריר הראשון בירדן.

האם ניתן היה למנוע את מלחמת יום הכיפורים?

אפתח במה שהוא לדעתי עיקרו של דבר, או במילים אחרות, במה שמהווה את "התמונה הגדולה".

מטרתו העיקרית של סאדאת מאז יומו הראשון בשלטון הייתה להחזיר למצרים את סיני. לא חלק מסיני אלא את כל סיני עד השיבר האחרון. כל ויתור על חלק מסיני היה מנציח את התבוסה הטראומטית במלחמת 1967 ומתקבל במצרים כאקט של בגידה. כדי להשיג את היעד העליון הזה היה סאדאת מוכן להרחיק לכת והוא כתב בתשובתו ליארינג בפברואר 1971 כי למען סיני הוא מוכן במפורש "לחתום על הסכם שלום עם ישראל". העיסקה המתבקשת הזאת נדחתה בישראל על הסף ורק לאחר שנים, במהלך שיחות קמפ דייוויד, הובן סוף-סוף כי היא מהווה את האופציה הטובה ביותר לשני הצדדים. הישראלים, שכאבו את תוצאות מלחמת יום הכיפורים, התפכחו בשלב הזה והשלימו עם מחיר השלום שאין בלתו – חזרה לגבול 1967 (בעצם לא כולם: חלק נכבד מחברי הכנסת לא מלאם ליבם להצביע בעד הסכם השלום – אם משום שלא האמינו כי ישרוד ואם משום שלא היו מוכנים לשלם את מחירו).

קודם לכן, בתקופה שלפני מלחמת יום הכיפורים, נתפשה כל המערכת הישראלית לאמונה בזמינות הסיפוח של לפחות חלקים מסיני – אם מתוך הערכת-שווא שהסיפוח יכול להיות חלק מהסכם עם מצרים ואם מתוך ויתור גמור על אפשרות של הסכם ובלבד שיתממש הסיפוח ("שארם אלשיך בלי שלום עדיף על שלום בלי שארם אלשיך"). העמדה המופרכת הזאת נבעה מכמה גורמים: מן היווהרה שגאתה בישראל בעקבות ששת הימים, מן התיאבון הבלתי-נכבש לסיפוח שטחים (וזאת אפילו כאלה שכלל אינם חלק מ"ארץ ישראל") ומתוך הבנה לקויה של עמדות הצד השני. כך פרצה לבסוף המלחמה אשר לדידו של סאדאת הייתה לה מטרה חדה וברורה: לפקוח את עיני הישראלים ולהביאם אל שולחן שיחות השלום.

את ההחמצה המדינית הזאת, ואת הכישלון הנובע ממנה למנוע את המלחמה על מחירה הנורא, בישראל מתקשים עד היום להפנים, וניתן להבין את העכבות הנפשיות המקשות לעשות זאת. כך צמחה בקרב קהילות המדינאים והחוקרים ספרות אפולוגטיקה נרחבת המבקשת, בטיעונים שונים, להצדיק את דחיית היוזמות של סאדאת. ספרות זו מסתמכת על ציטטות שונות הנדלות ממסמכים ארכיוניים או נשלפות מן השיח הפוליטי ואלו מוכיחות כביכול שכל יוזמות סאדאת היו דברים בטלים. את הטיעון העיקרי בספרות האפולוגטיקה הזאת אין דרך לראות אלא ככשל לוגי. הוא גורס כך: יוזמות סאדאת נדחו לא בשל עמדתה הלא-מציאותית של ישראל ששללה כל חזרה לקו הבינלאומי, אלא דווקא בשל התעקשותו של סאדאת להציג דרישה כזאת לישראלים. לא סירובה של ישראל לפנות את סיני גרם לקיפאון אלא תביעתו של סאדאת להחזרת סיני כולה למצרים. הטיעון הזה מאשש עמדה ישראלית אשר כאילו אמרה למצרים: אם לא תכירו בזכותי לספח חלק מארצכם, תהיה זו הוכחה מובהקת לכך שאינכם חפצים בשלום.

כך מגלגלים את הקיבעון מכתפי ישראל לכתפי המצרים, מן האי-מוביליזם של גולדה ליוזמות של סאדאת.

טיעון רווח גורס כי לאמיתו של דבר שום הזדמנות לא הוחמצה ומלכתחילה לא היה סיכוי להסכם שכן "פער רחב הפריד בין עמדות שני הצדדים". היגד זה הוא כמובן טרואיזם שאי אפשר לחלוק עליו אלא שהוא חסר משמעות כל עוד לא נשאלת השאלה כיצד נוצר הפער ומי היה האחראי הראשי לקיומו. ניתן כמובן לאתר משגים בשני הצדדים אך המצב הבסיסי היה כזה שמצד אחד עמדה ממשלת גולדה החוזרת ומצהירה – בניגוד לעמדת כל הקהילה הבינלאומית ועל יסוד טיעונים מפוקפקים מבחינת המשפט הבינלאומי – כי בשום אופן ישראל לא תחזור לקו הבינלאומי, ומצד שני עמד סאדאת אשר בכדי להחזיר למצרים את השטחים שאיבדה במלחמה היה מוכן להפר את הטאבו הערבי המקודש השולל כל השלמה עם ישראל. (הטיעון בדבר חוסר האפשרות להתקדם להסכם בשל "הפער הרחב" רווח במיוחד בקרב אלה שהיו צריכים להצדיק את השלמתם עם הקיפאון, ואלה כוללים גם את קיסינג'ר).

בשעתו טענו בישראל שהדרישה להעתיק את הגבול אל תוך סיני הינה מוצדקת בשל אינטרסים אסטרטגיים חיוניים של ישראל שיש להם עדיפות על פני האינטרס של השלמה עם מצרים. על טיעון זה אבד הכלח לאחר חתימת הסכם השלום משהתברר בעליל שהחזרה לגבול הבינלאומי במסגרת ההסכם שיפרה ולא הרעה את מצבה האסטרטגי של ישראל: מכאן ואילך ישראל הייתה פטורה מהנטל הבלתי נסבל של החזקת כוחות גדולים לאורך החזית המצרית, היא לא נאלצה כבר לקיים כוונות מתמדת בפני מתקפה מצרית, הסדרי הביטחון בסיני שנקבעו בהסכם נשמרו באופן יציב ולא עוד אלא ששיתוף פעולה ביטחוני ומודיעיני נרקם בין שני הצדדים.

באסכולה האפולוגטית יש כאלה המציגים ראיות לכך שתביעותיו "האמיתיות" של סאדאת היו מפליגות במידה בלתי אפשרית – אלה כללו תנאים מוקדמים נוקשים, התנייה בסוגיה הפלסטינית ועוד. כדי לספק תימוכין לכך מובאות ציטטות מדברי דיפלומטים מצרים חשובים. ברם, דרישות כאלה, במידה שהיו קיימות בכלל, היו שייכות לשלב ההתחלי של קדם-משא ומתן ואין לבלבל ביניהן לבין העמדות המהותיות. עמדתו המעשית של סאדאת נחשפה בקמפ דייויד שם הוא נכנס לשיחות ללא תנאים מוקדמים ושם הוא הניח לנושאים הפלסטיניים והכלל-ערביים להידחק לשוליים. יש גם להיזהר מלייחס לסאדאת באופן זהה עמדות שהביעו שליחים מצרים. כפי שבלט למשל בעימותים בקמפ דייויד בין סאדאת לבין הדיפלומטים המצרים שהקיפו אותו, הללו לא עמדו על כוונותיו של סאדאת לאשורן ודגלו מצידם בעמדות ניציות יותר משלו.

טענה מעניינת תולה את הכישלון לקדם הסכם ברצונו של סאדאת להגיע לפתרון ב"איבחה אחת" – זאת בניגוד לעמדת ישראל שביקשה להתקדם בשיטת ה"צעד אחר צעד" המציאותית יותר והנתמכת גם על ידי האמריקנים. הטיעון הזה ראוי היה להישמע לו הייתה קיימת נכונות ישראלית להגיע בדרך זו עד לצעד ההכרחי האחרון של השלמת פינוי סיני תמורת שלום. נכונות כזו לא הייתה כלל קיימת אשר על כן הדרא קושיא לדוכתא (הקושיא חוזרת למקומה). יתר על כן, אם הייתה ישראל מחויבת באמת להתקדמות בשלבים היה עליה להתמקד בקידום ההצעה להסכם החלקי באזור התעלה בבחינת ה"צעד" הראשון, אלא שאף הצעה זו נדחתה על ידי גולדה ובשל אותם המניעים. דיון, שאכן היה הראשון להעלות הצעה זו, אמר אחרי המלחמה שאם היה דבר שהוא מתחרט עליו הרי הוא הימנעותו מללחוץ על גולדה שלא תדחה אותה.

אותה המכשלה של הסירוב לחזור לגבול הקודם גם מרוקנת ממשמעות את הראיות השונות המובאות כדי להצביע על כך שבהמשך הדברים העלתה ממשלת גולדה הצעות שונות להפעלת משא ומתן לשלום ואילו סאדאת היה זה שדחה אותן. הממשלה הישראלית אכן ריככה את עמדותיה לאחר הדחיה של יוזמות פברואר 1971 אלא שבשלב זה סאדאת כבר נוכח לדעת שאין בכל ההצעות הישראליות כדי להוליך להחזרת סיני במלואו וכך הלכה והתגבשה בקרבו ההכרה שרק מהלך צבאי יהיה מסוגל להשיג זאת. למגינת לב, בכך הוא צדק.

נכון הדבר שמאחורי הסירוב לחזור לגבול הבינלאומי עמד קונסנזוס ישראלי נרחב. עובדה זו מעוררת את השאלה כיצד קרה הדבר שבישראל השתרשה לעומק עמדת סירוב כה נחרצת, למרות סכנות העימות הכרוכות בה? ניתן לציין סיבות רבות לדבר אך נראה לי שבמרכזן עמד פשוט חוסר הקשבה מספקת לסאדאת. לא שמו לב לכך שכבר בפגישתו הראשונה של סאדאת עם אנשי הצמרת הביטחונית הוא הדהים אותם בכך שקרא להם להתחיל להתכונן למציאות שתשרור עם קץ הלוחמה. לא ראו את עמדתו לישראל בהקשר של מפעל הדה-נאצריזציה הגדול שהוא חולל תוך ניפוץ העמדות האידיאולוגיות של קודמו. לא הבינו שמהלכיו המהפכניים, במיוחד אלה של חיסול "מרכזי הכוח" בשלטון וסילוק הסובייטים ממצרים, שיקפו יכולת לקבל החלטות נועזות מחוללות תמורה. עמדותיו החדשניות של סאדאת פשוט לא זכו לתשומת לב ראויה. גולדה גנזה מסרים שהגיעו אליה באפיקים שונים בדבר נכונות השלום של סאדאת, וזאת לא מתוך כוונת זדון אלא מאמונה כנה שהללו אינם משמעותיים במיוחד. ודוגמה נוספת: בנייר של משרד החוץ שהפיץ את מסמך תשובתו של סאדאת ליארינג הושמטו המילים הגורליות "enter into peace agreement with Israel", ורק לאחר שמישהו מחא על כך תוקן הדבר במהדורה נוספת. ושוב, מאחורי ההשמטה לא עמדה כוונת מניפולציה מגמתית אלא פשוט העובדה שאמירתו זו של סאדאת, כמו רבות אחרות, לא הותירה רושם בישראל.

פרופסור קרייג דייגל (Craig Daigle)

מלמד בסיטי קולג, ניו יורק. היה אחד משני העורכים של כרך התעודות של מדיניות החוץ האמריקאית (FRUS) במזרח התיכון בין 1969 ל-1973. עבודת הדוקטורט שלו התמקדה בנושא זה ויצאה כספר: The Limits of Detente: The United States, the Soviet Union, and the Arab-Israeli Conflict, 1969-1973 (New Haven: Yale University Press, 2012). הספר נחשב למרכזי בתחום.

האם ניתן היה למנוע את מלחמת יום הכיפורים?

ב-23 בפברואר 1973 שלח יועץ הנשיא לביטחון לאומי, הנרי קיסינג'ר, תזכיר לנשיא ריצרד ניקסון ובו טען כי דחייה של עוד כמה חודשים בהנעת התהליך המדיני הישראלי-ערבי לא תהיה אסון לאינטרסים האמריקאים. להערכת קיסינג'ר עדיף היה לעכב את המעורבות האמריקאית בכל משא ומתן עד לאחר הבחירות בישראל באוקטובר. אז הישראלים יהיו יכולים להיות יותר גמישים והערבים יחוו יותר נואשים להסדר. ניקסון לא האמין למראה המסר ששלח לו יועצו הראשי למדיניות חוץ והגיב בזעם: "לחלוטין לא" הוא כתב בשולי התזכיר. "הגיע הזמן להפסיק להיענות לעמדה הישראלית הבלתי-מתפשרת. פעולותינו בעבר הביאו אותם לחשוב שנעמוד לצדם גם אם עמדותיהם הן חסרות שחר.... התעכבתי כבר שתי מערכות בחירות והשנה אני נחוש להתחיל לנוע....אני לא מסכים לחלוטין. העסק הזה הולך להתפוצץ."¹

ניקסון לא היה היחיד שהעריך שעומות ערבי-ישראלי נוסף נמצא מעבר לפינה. במהלך אביב 1973 קיבל הבית הלבן שפע דו"חות מודיעין שהצביעו על כך שמצרים וסוריה מוכינות מלחמה ושהסכנה לפרוץ מעשי איבה תעלה אם הפסגה הצפויה ביוני עם מנהיג ברית המועצות, ליאוניד ברזנייב, לא תניב כל תוצאות שנושא מצרים, סאדאת, יראה כמעשיות. חוסיין מלך ירדן הזהיר את וושינגטון פעמיים שאין לפטור את תנועות הצבא של מצרים וסוריה כאימוני שיגרה וגוף המודיעין של מחלקת המדינה (INR) קבע ב-31 במאי כי "קיים סיכוי של למעלה מחמישים אחוז" לחידוש מעשי האיבה עד הסתיו אם לא תהיה "התקדמות משמעותית" במשא ומתן הישראלי-מצרי. ראש ה-INR, ריי קליין, קבע כי "אף שלסאדאת אין אשליות לגבי יכולתה של מצרים להביס את ישראל צבאית, הוא נראה על סף הסקת המסקנה שרק למהלך צבאי מוגבל נגד ישראל יש סיכוי של ממש להניע את הקיפאון במשא ומתן על ידי הכרחת המעצמות להתערב באמצעות פתרון כפוי.... מנקודת הראות של סאדאת אין תחליף למהלך צבאי כלשהו שיוכל להניע את וושינגטון ומוסקבה, ולחשמל את מדינות ערב האחרות..... לנקוט במהלכים אנטי-אמריקאים."²

כפי שעולה מהערותיו של ניקסון ומהערכות המודיעין, את מלחמת 1973 ניתן היה למנוע. תהליך שלום פעיל, מלווה במעורבות אמריקאית פוליטית ודיפלומטית שהיה מביא לנסיגה חלקית של ישראל מסיני, היה משכנע את סאדאת בחוסר התועלת בפעולה צבאית. לכן, סביר ש אם קיסינג'ר היה ממלא אחר הוראות הנשיא "להתחיל לנוע" והיה מתניע את דיפלומטיית הדילוגים שלו לפני פרוץ מעשי האיבה באוקטובר 1973, סאדאת לא היה רואה צורך בייזום מלחמה מול ישראל. קיסינג'ר

¹ Kissinger to Nixon, February 23, 1973, FRUS, 1969-1976, Vol. XXV, Doc. 25; Henry Kissinger, *Years of Upheaval*, 212.

² Saunders to Kissinger, "Message from King Hussein," May 17, 1973, FRUS, 1969-1976, vol. 25, Doc. 61; Précis of National Intelligence Estimate, May 17, 1973, *ibid.*, Doc. 59; Editorial Note, *ibid.*, Doc. 65.

נפגש עם היועץ לביטחון לאומי של סאדאת חאפז איסמעיל ליומיים של שיחות חשאיות בפברואר 1973, אבל השיחות האלה רק שכנעו את סאדאת שלקסינגר אין כל כוונה להיכנס למעורבות פעילה בתהליך השלום והעמיקו את הייאוש שלו. "הכול היה בלתי מעודד," אמר סאדאת לאחר כישלון שליחותו של איסמעיל. "כול דלת שפתחתי נטרקה בפני." ³

בדיעבד הודה סאדאת כי הרגיש שהוא מוכרח להוביל את ארצו למלחמה לא כדי להביס את ישראל צבאית, דבר שהוא ידע שמצרים אינה מסוגלת לעשות, אלא להצית מחדש את תהליך השלום הכבוי ולהבקיע את המבוי הסתום שהתגבש במהלך 1972. עד אותו מועד הייתה מעורבות אמריקאית בדמות מזכיר המדינה ויליאם רוגרס, שהיה מעוניין לא רק לקדם את שלום אזורי אלא גם להבטיח הסכם שיחסל את הנוכחות הרוסית במצרים ויצמצם את האפשרות לעימות אמריקאי-סובייטי במזרח התיכון. ⁴ כל עוד ארצות הברית נותרה מעוניינת באופן פעיל בהשגת הסדר מדיני, למצרים היה עניין מצומצם בלבד בחידוש האש.

רק לאחר פסגת מוסקבה במאי 1972, בה החליטו מעצמות העל להקפיד את חילוקי הדעות שלהן בשאלת המזרח התיכון ולהותיר את הסטטוס-קוו על כנו לטובת הדטנט, ולאחר כישלון יוזמתו הדיפלומטית של סאדאת בתחילת 1973 ⁵ חש הנשיא המצרי שהוא חייב לצאת למלחמה נגד ישראל. כפי שסאדאת הודה אחר כך, מטרת "הפעולה המוגבלת" שלו הייתה "לשבור את המבוי הסתום" שנוצר בשל העובדה שמנהיגי וושינגטון ומוסקבה הסכימו לקיפאון באזור, קיפאון שאפשר לישראל להמשיך ולהחזיק בשטחים הערביים. ⁶ לאחר שמיצה את האופציות הפוליטיות שלו וכאשר היה בטוח שמצרים עשתה את כל הוויתורים שניתן היה לצפות ממנה, סאדאת הגיע למסקנה שפעולה צבאית נגד ישראל נותרה הדרך היחידה לשנות את הדינמיקה האזורית ולהכריח את ארצות הברית וברית המועצות לנטוש את המצב של "לא שלום ולא מלחמה." הוא אמר: "אם לא ניקח את גורלנו בידינו לא תהיה כל תנועה, במיוחד לאור עמדותיה המגוחכות של וושינגטון כפי שעלו בשליחות חאפז איסמעיל." ⁷

אפילו קסינגר הודה אחר כך שטעה בקריאת סאדאת לאורך כל הדרך: "מה שאף אחד לא הבין לפני כן היה תפישת עולמו של האיש: מטרתו לא הייתה הישג טריטוריאלי אלא משבר שישנה את הגישות עליהן התקבעו הגורמים השונים – וכך לסלול את הדרך למשא ומתן מטרתו, בקיצור, הייתה פסיכולוגית ודיפלומטית יותר מאשר צבאית." ⁸

מדוע, אם כן, קסינגר לא לקח את האזהרות המצריות ללב ומדוע לא החל במגעים בין ישראל למצרים שהיו יכולים להניב סט עקרונות להסדר במזרח התיכון והיה מונע ממצרים וסוריה לצאת למלחמה? ומדוע ביטל קסינגר דרך שיגרה את התרעות ארגוני המודיעין של ארה"ב? תשובה ברורה אחת היא שקסינגר האמין

³ President Sadat's Interview with Arnaud De Borchgrave, April 10, 1973, The National Archives, United Kingdom, FCO, 93/235.

⁴ Craig Daigle, *The Limits of Détente: The United States, the Soviet Union and the Arab-Israeli Conflict, 1969-1973* (New Haven: Yale University Press, 2012), especially chapters 2-5.

⁵ Uri Bar-Joseph, "Last Chance to Avoid War: Sadat's Peace Initiative of February 1973 and its Failure," *Journal of Contemporary History* 41(3): 545-556.

⁶ Vinogradov's Version of October Events, April 24, 1974, The National Archives, United Kingdom, FCO 93/56.

⁷ President Sadat's Interview with Arnaud De Borchgrave, April 10, 1973, The National Archives, United Kingdom, FCO, 93/235.

⁸ Kissinger, *Years of Upheaval*, 460.

שהדבר הטוב ביותר הוא לחזק את ישראל צבאית, כדי שהערבים יבינו שהדרך היחידה הפתוחה בפניהם להשגת השטחים היא הדיפלומטיה ולא הכוח. חשוב גם לציין שלא היה סיכוי להניע תהליך מדיני רציני לפני הבחירות בישראל באוקטובר, וודאי שלא לפי הפרמטרים שהמצרים רצו שהישראלים יקבלו. ואין ספק גם שכל שנמשכו חקירות הקונגרס על שערוריית ווטרגייט, שהחלו במרץ 1973 והעמיקו במהלך הקיץ, הנשיא איבד עניין בסכסוך הערבי-ישראלי ולא המשיך ללחוץ על קיסינג'ר לקדם את ההסדר.

אבל הסיבה המרכזית שבגללה קיסינג'ר פשוט לא האמין שסאדאת יצא למלחמה היא שהוא ידע שהוא יפסיד ולכן הוא לא ראה צורך ללחוץ על ישראל להתחיל תהליך מדיני. מאז שהחליף את נאצר ב-1970 סאדאת איים כי יצא למלחמה במטרה לשבור את המבוי הסתום בתהליך אבל הוא לא מימש את איומיו מכיוון שהבין שצבאו יספוג תבוסה משפילה. זאת ועוד, הישראלים שהיו הטובים ביותר בהערכת היכולות הצבאיות הערביות, נותרו משוכנעים שמצרים וסוריה לא יצאו למתקפה והן קיסינג'ר והן ניקסון לא ראו סיבה לפקפק בהערכה הישראלית.⁹

ההחלטות האלה התבררו כיקרות. המלחמה שאפשר היה למנוע אותה באמצעות מעורבות אמריקאית פעילה בתהליך השלום, פרצה באוקטובר 1973, במידה רבה, בגלל שארצות הברית תחת לחץ ישראלי קיבלה את הסטטוס-קוו כמועיל לאינטרסים האסטרטגיים שלה. אבל מבחינתו של סאדאת המלחמה הייתה הדרך היחידה להזיז את המנהיגים בוויינגטון, מוסקבה וירושלים מהקיפאון בעמדותיהם. "בפעם הראשונה אנו רואים הסכמה מלאה ומוחלטת בין ארצות הברית לישראל במדיניות במזרח התיכון" אמר סאדאת לארנו דה בורשגריב באביב 1973. "הגיע הזמן לשוק במשבר במזרח התיכון כולם נרדמו. אבל הם יתעוררו בקרוב ויווכחו בכך שהאמריקאים לא השאירו כל מוצא אחר."¹⁰

⁹ Schlesinger to Kissinger, "Israeli Estimates of Egypt's Present Military Intentions," May 5, 1973, FRUS, 1969-1976, vol. XXV, doc. 52; Uri Bar-Joseph, *The Watchman Fell Asleep: The Surprise of Yom Kippur and Its Sources* (Albany: State University of New York, 2005), 67-69; Abba Eban, *Personal Witness: Israel Through My Eyes* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1992), 516-517.

¹⁰ President Sadat's Interview with Arnaud De Borchgrave, April 10, 1973, The National Archives, United Kingdom, FCO, 93/235.

בעל תואר ראשון באוניברסיטת תל-אביב, ותואר שני ושלישי באוניברסיטת חיפה. שירת בצה"ל ובמערכת הביטחון בתפקידי מודיעין שונים. בשנת 2017 הוציא לאור את ספרו: "קפיצה למים הקרים" העוסק בניסיונות לקדם הסדר מדיני בין ישראל ומצרים, בתיווכה של ארה"ב, בשנים שקדמו למלחמת יום הכיפורים (1970-1973).

האם ניתן היה למנוע את מלחמת יום הכיפורים?

אתחיל מהסוף: אני סבור כי הפערים העמוקים בין עמדות היסוד של שני הצדדים (מצרים וישראל), ביחס לתרחישי ההסדר המדיני שעמדו על הפרק בשנים שקדמו למלחמת יום הכיפורים (1970-1973) - בעיקר באשר לתרחיש הסכם שלום כולל, ואף בהקשר לתרחיש הסדר חלקי/הסדר ביניים בתעלת סואץ בתצורותיו השונות - הם שמנעו התקרבות וגישה ביניהם באותה עת, בוודאי עד לכדי מניעת המלחמה ולו אף דחייתה. כדי לענות על השאלה שבכותרת אשען על שני פריטי מידע בעלי ערך היסטורי, האחד מתקופת המלחמה עצמה, והשני, מבט רטרוספקטיבי ממרחק של 46 שנים:

האחד, מכתב הנשיא ניקסון להנרי קיסינג'ר ששהה במוסקבה, ב-20 באוקטובר 1973, במאמץ להשיג הפסקת-אש שתסיים את המלחמה. וכך כתב הנשיא: "... החולשה הכי גדולה במדיניות החוץ שלנו בארבע וחצי השנים האחרונות הייתה כישלוננו לעסוק בהחלטיות במשבר במזרח התיכון, וזאת בגלל שלוש סיבות - א. עקשנותם של הישראלים ב. חוסר נכונותם של הערבים להשתלב בדיונים על בסיס ריאלי ג. ההתעסקות המוגזמת שלנו (ארה"ב) בעניינים אחרים, שמנעה מאיתנו להקדיש את הזמן הדרוש לנושא..." דברי הנשיא מעידים כי הוא עצמו, שהיה מעורב ומעודכן בסבבי המו"מ שנוהלו הן ע"י מחלקת המדינה (1970-1971), והן ע"י קיסינג'ר (1972-1973), סבר כי כשלון הניסיונות להגיע להסדר במזה"ת נבע מהקרע בין שלושה השותפים למהלך וההבדלים בין מגמותיהם המדיניות, והאחריות לכשל מונחת על כתפי שלושתם - גם אם לא במידה שווה - לרבות על הממשל האמריקאי עצמו.

השני, הוא הריאיון האחרון עם קיסינג'ר, שנערך לפני מספר חודשים ע"י פרופ אורי בר-יוסף וד"ר רונן ברגמן. וכך אמר קיסינג'ר: "בזמן אמת" לא ניתן היה למנוע את המלחמה. הסיבה הראשונה - לא הייתה הצעה מצרית ספציפית להסכם. מה שהיה זה רעיון כיצד צריכה להיראות התוצאה הסופית. הגישה שלנו (ארה"ב) הייתה לפצל את הבעיה לכמה חלקים, להפריד את התהליך לכמה שלבים, "צעד אחר צעד". אבל סאדאת היה מעוניין רק בפתרון כולל (פינוי סיני) שייכפה על ישראל. ישראל לעולם לא הייתה מקבלת את ההצעה המצרית. הסיבה השנייה - לא אני, לא שאר אנשי הממשל, ובוודאי לא הישראלים, אף אחד לא באמת פיצח את סאדאת, לא הבינונו עד להיכן הוא היה מוכן להרחיק לכת.

מה הייתה העמדה המצרית? מתן עדיפות להחלת הסדר כולל ב"אבחה אחת", תוך הבעת חשש מהתקבעות הסדר ביניים ונוכחות ישראלית בסיני לאורך זמן. מצרים הייתה מוכנה לסוג מסוים של הסדר ביניים בתעלת סואץ, תרחיש שלו הציגה גרסאות שונות בפרקי זמן שונים: עם או ללא צליחת כוחותיה לגדה המזרחית, מה יהיה קו הנסיגה הישראלית (קו המעברים או קו אל-עריש - ראס מוחמד)?, עם או ללא פתיחת התעלה לשיט ישראלי, ועוד. בכל מקרה מצרים ראתה את הסדר הביניים כמהלך פותח או כשלב ראשון להסכם כולל ולנסיגה כוללת, ודרשה התחייבות ישראלית מראש לנסיגה לקווי ה-4 היוני 1967, כתנאי מקדים לכניסה למו"מ. מצרים גם לא "הרימה את הכפפה" כשהאמריקאים דווחו לה על שינויים והתפתחויות בעמדת ישראל - למשל, דוחי סיקו אודות עמדות דיין בעקבות השיחה ביניהם במאי 1971. היא סמכה על כך שהאמריקאים יוציאו עבודה את הערמונים מן האש, בלי שהיא עצמה תידרש לוותרים כלשהם (אף שסאדאת ראה עצמו כמי שוויתר וויתורים מרחיקי-לכת ב-1971, שלא נענו ע"י ישראל).

באשר להסדר כולל, מצרים הייתה מוכנה להעניק הכרה בישראל, ואפילו להיכנס להסכם שלום איתה - הסכמה שהייתה בבחינת חידוש מפליג בעמדותיה, גם אם בתנאיה של מצרים (נאום סאדאת במועצת העם ב-4 לפברואר 1971, ובעיקר תשובת מצרים לתזכיר יארינג). אבל בסוגיית הריבונות על השטח, שיפונה ע"י ישראל במסגרת הסדר כולל, מצרים לא הייתה מוכנה לוותר על קוצו של יוד, לא עבודה ולא עבוד סוריה וירדן (למעט דירוג מסוים לאחר מצרים, בשיחות קיסינג'ר - אסמאעיל); היא עמדה על פינוי מוחלט של סיני, והתנגדה לנוכחות ישראלית, ולו זמנית בשטח, במסגרת המתווה שיזמו קיסינג'ר וסונדרס "ריבונות תמורת ביטחון"; היא עמדה על פתרון בעיית הפליטים הפלסטינים על פי החלטות האו"ם (ראו תשובת אסמאעיל לקיסינג'ר

שהוצגה לדיניץ ב-24 באפריל 1973: שלום מלא קשור בהכרה ישראלית בזכויות הלגיטימיות של העם הפלסטיני. הקשר של מצרים עם הפלסטינים דומה לקשר של ישראל עם התנועה הציונית העולמית); מצרים התנגדה להסדר נפרד ישראל-מצרי; התנגדה למו"מ ישיר עם ישראל (ראו פרוטוקול שיחה בין סאדאת לבין כתב ה"ניוזוויק" ארנו דה-בורשגרייב מסוף יולי 1972 - סאדאת: איזו כותרת היית רוצה, ארנו? דה-בורשגרייב: משא ומתן ישיר, אדוני. דעתי לא השתנתה שזו הדרך היחידה לפרוץ את המבוי הסתום. סאדאת: לא ארנו, זה יפלג את הערבים ואת עמי שלי, יותר משזה יפלג את הישראלים. דה-בורשגרייב: זה שווה את ההימור אדוני, או שתיתקע עם הסטטוס-קוו לטווח ארוך..."); כאמור, מצרים דרשה התחייבות ישראלית מוקדמת לסגת לקווי ה-4 ביוני 1967 כתנאי לכניסה לכל מו"מ שהוא; היא לא שללה הסדרי-ביניים, אבל רק לאחר מתן התחייבות ישראלית עקרונית לנסיגה מוחלטת, שלאחריה ניתן יהיה לפרוס "לאחור" הסדרי ביניים. ראו "משל הפירמידות" של אסמאעיל: "המצרים הקדמונים) הניחו אבן על אבן, אבל רק לאחר שהייתה תכנית בניה כוללת". עמדות המצרים הלכו והקצינו ככל שחלף הזמן, והתוצאות שמצרים קיוותה להן לא נראו באופק. למשל בתחילת 1973 - ראו הצגת העמדות המצריות הנוקשות שבאו לידי ביטוי ב"מסמך היוגוסלבי" שהוצג לטיטו, בשיחות חאפט אסמאעיל במוסקבה ובלונדון, ובעיקר בשיחות קיסינג'ר-אסמאעיל בארמונק/ניו-יורק ב-25-26 בפברואר 1973.

עמדותיה של ישראל היו ההיפך המוחלט: לא ניתן להשיג שלום ב"אבחה אחת". נדרשת שרשרת של הסדרים חלקיים (כפי שאכן מומש בפועל לאחר מלחמת יום הכיפורים). ישראל חתרה להיכנס למו"מ ישיר עם מצרים, לסכם על הסדרי-ביניים ולהתקדם לשלום בהדרגה, "צעד אחר צעד". ראו על נכונות ישראל לסגת לקו פתחות המעברים ההרריים, לקצוב את הפסקת-האש לשנתיים, לאפשר מעבר שוטרים מצרים לגדה המזרחית של התעלה, ולהסכים לויתורים נוספים במתווה הסדר הביניים במסגרת "הבנות דצמבר 1971".

במסגרת הסדר כולל הייתה ישראל נכונה, תמורת חתימת חוזה שלום, לנסיגה ופינוי של 75% מסיני, אותם הגדירה כנסיגה אל "גבולות מוכרים, מוסכמים ובטוחים", שירתיעו את הערבים מלתקוף את ישראל; בכל מקרה לא היה בכונת ישראל לסגת לגבולות ה-4 ביוני 1967, גם לא תמורת הכרה ושלום; היא לא הייתה מוכנה להסתפק בפתרונות שלא הוכיחו את עצמם בעבר (ב-1957, וערב מלחמת ששת הימים) - ערבויות מעצמתיות, פירוז, הקמת כוח חירום ופיקוח בין-לאומי, וכדו, כתחליף לגבולות בני-הגנה; ישראל רצתה שהסדר הביניים "יעמוד על רגליו שלו", ולא יהווה תקדים להסדרים הבאים, וכן ייענה בהסכמה מצרית לאי-לוחמה (ולא רק הארכה זמנית של הפסקת-האש); ולא יהווה חלק מסדרת של נסיגות (פתרון בשלבים). אבל היא הייתה מוכנה להתחייב שלא תהיה זו הנסיגה האחרונה, ותהיינה נוספות. בעמדות ישראל חלו שינויים והתפתחויות לאורך הדרך, בעיקר במתווה הסדר הביניים (ראו דברי דיין לציר המדיני בשגרירות ארה"ב בישראל, אוון זורהלן, לאחר יציאת הכוחות הסובייטים ממצרים ביולי 1972, וויתורים נוספים מצד ישראל ערב ביקורי גולדה מאיר בווינגטון בדצמבר 1971 ובפברואר 1973). האם היה סיכוי לגשר על פערי העמדות הללו, ללא לחץ כבד אמריקאי וסובייטי על שני הצדדים? לחץ כזה, כפי שהודה הנשיא ניקסון במכתבו מ-20 באוקטובר 1973, לא הופעל, לא מצד ברה"מ על מצרים, כמו גם מצד ארה"ב על ישראל. דומה שהסיכוי להגיע לנוסחת פשרה/גישור היה נמוך ביותר, וזו בעצם התשובה לשאלה - האם ניתן היה למנוע את מלחמת יום הכיפורים.

פרופסור (אמריטוס) אורי בר-יוסף

מחוקרי מלחמת יום הכיפורים ונסיבות פריצתה. בין ספריו: *הצופה שנרדם: הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה* (2013); *המלאך: אשרף מרואן, המוסד והפתעת מלחמת יום הכיפורים* (2018); *מתקפת פתע: מנהיגות ומודיעין במבחן העליון* (2019).

האם ניתן היה למנוע את מלחמת יום הכיפורים?

מלחמת יום הכיפורים הייתה מלחמה שיזמה מצרים. מכל הידוע על תהליכי קבלת ההחלטות בצד המצרי ברור שסאדאת החליט לצאת למלחמה בלית ברירה, מתוך הערכה שהסיכון הכרוך בהמשך הסטטוס-קוו שעמד בעינו מאז יוני 1967 עולה על הסיכון הכרוך בתבוסה צבאית. הסטטוס-קוו הזה שירת את ישראל ולכן לא היה לה עניין במלחמה, למרות שיחסי הכוחות הצבאיים הבטיחו שאם היא תיפתח הערבים יובסו במהירות. במצב זה, בו לערבים היה אינטרס לצאת למלחמה אבל לא כוח ולישראל היה כוח אבל לא עניין, ניתן היה למנוע את המלחמה.

התנאי למניעת מלחמה היה פתיחת משא ומתן. משא ומתן כזה, בחסות אמריקאית, עמד על הפרק אך הוא לא הבשיל לתהליך פעיל מסיבות שונות. משא ומתן היה יכול להוביל לאחת מארבע התוצאות: א. הסכם כולל שהיה מביא להחזרת כל או רוב סיני לידיים מצריות בתמורה לסיום מצב המלחמה. ב. הסכם ביניים שהיה יוצר חיץ בין צבא מצרים לצה"ל שהיה מקשה על מתקפה מצרית ויוצר תנאים להמשך המשא ומתן. ג. כישלון שהיה מותיר את הסטטוס-קוו על כנו. ד. כישלון שהיה מביא לחידוש האש.

אבל הבעיה הגדולה ביותר ב-1973 לא הייתה התוצאה אלא עצם פתיחת המשא ומתן. בשורש המחלוקת בשאלה זו עמדה התביעה המצרית לפיה ישראל תתחייב מראש לסגת מכל סיני ועמדת ישראל לפיה בשום תנאי היא לא תחזור לגבול הבינלאומי. הדרישה המצרית והסירוב הישראלי היו הסיבה המרכזית לאי-התנעת תהליך לפני המלחמה ובסופו של דבר לפרוץ המלחמה עצמה.

כדי לענות על השאלה מי אחראי לכך שהמלחמה לא נמנעה יש לבחון עד כמה עמדות ישראל ומצרים ב-1973 נשענו על התפישה המקובלת לפתרון הסכסוך בזירה הבינלאומית ועד כמה הסכם השלום שהושג בסופו של דבר שיקף את האינטרסים החיוניים שלהן. כאן בולטות ארבע נקודות:

א. הבסיס למו"מ בין ישראל לשכנותיה נקבע בהחלטה 242 של מועצת הביטחון מנובמבר 1967 שקבעה את מסגרת ההסכם. ההחלטה קבעה כי סיום הסכסוך יושג על בסיס העיקרון של "שטחים" (בנוסח הצרפתי "השטחים") תמורת "שלום". בישראל התעורר ויכוח בין ניצים ליונים על נפח השטחים שיוותרו בידינו וממשלת גולדה נקטה בקו ביניים שראה בשימור החלק המזרחי של סיני בידי ישראל (קו אל עריש-ראס מוחמד) משום יעד ריאלי. צה"ל בנה בשטח זה את שדות התעופה איתם ועציון וראש הממשלה קבעה ש"הסיכוי למלחמה יהיה קטן לאין ערוך אם נידבק בעמדה זו כי גבולות האלה יהיו טובים יותר." גם אם לשם השגת הסכם היא הייתה מוכנה לפשרה נוספת בעניין קו הגבול ברור שהיא לא הייתה מוכנה לחזור לגבול הבינ"ל בסיני.

ב. חרף מאמציה הדיפלומטיים ישראל לא הצליחה להשיג תמיכת אף גורם בינלאומי בתביעותיה הטריטוריאליות. גם ארצות הברית שללה אותן לחלוטין. דין ראסק, מי שהיה מזכיר המדינה כאשר התקבלה החלטה 242

ומי שעמל קשות כדי שבנוסח האנגלי שלה ייאמר "שטחים" ולא "השטחים", הבהיר את העמדה האמריקאית בזיכרונות שפרסם ב-1991: השימוש במונח "שטחים" נועד לאפשר לצדדים להפוך את קו הגבול בגדה המערבית להגיוני יותר באמצעות חילופי שטחים. לעומת זאת בגבול עם מצרים וסוריה היה ברור שהנסיגה תהיה לקווים שלפני פרוץ המלחמה והשימוש במונח "שטחים" לא ביטא כל תמיכה אמריקאית בתביעת ישראל לשטחים שנכבשו בגולן ובסיני.¹ זו נותרה עמדת ארה"ב גם אחר כך. במילים אחרות, התביעות הטריטוריאליות הישראליות בסיני (וגם בגולן ובגדה המערבית) לא היו מקובלות על אף גורם בינלאומי בעוד שהתביעה המצרית לנסיגה לקווי ה-4 ביוני בכל הגזרות עלתה בקנה אחד עם התפישה הבינלאומית המקובלת של הדרך לסיום הסכסוך. במובן זה, המחיר שישראל הייתה מוכנה לשלם עבור הסדר היה רחוק מאד מ"מחיר שוק" ומצרים עמדה על שלה לקבל אותו.

ג. הטענה הישראלית, שנשמעה גם במהלך יום העיון בנושא במרכז למלחמת יום הכיפורים, הייתה שלא ניתן היה לפתוח במשא ומתן גם על הסכמי ביניים כיוון שגם במסגרת זו המצרים לא היו מוכנים לוותר על תביעתם לנסיגה לקו הבינלאומי. אין לדעת מה היה קורה אם ישראל הייתה נוקטת עמדה שונה, למשל נמנעת מלהצהיר שבשום פנים ואופן לא תהיה חזרה לגבולות ה-4 ביוני, ומבהירה שקו הגבול העתידי עם מצרים ייקבע במהלך המשא ומתן. בפועל ממשלת גולדה הבהירה בצורה הברורה ביותר, כפי שעולה, לדוגמא, מתשובתה לשאלון של גונאר יארינג בפברואר 1971: "ישראל לא תיסוג לקווי טרום 5 ביוני 1967". העמדה הזו נותרה בעינה עד יום פרוץ המלחמה וגם בשנים אחריה. אפילו לאחר יוזמת סאדאת ופגישתה עמו האשימה גולדה מאיר את ממשלת מנחם בגין בכך שהיא מוכנה לוותר על כל סיני בתמורה להסכם שלום.²

ד. ההיסטוריה הוכיחה עד כמה שני התנאים הישראלים לפתיחת משא ומתן – שמצרים תוותר על הדרישה להחזרת כל סיני כתנאי לפתיחת משא ומתן, ושישראל לא תיסוג בסופו של התהליך מכל סיני – היו, בסופו של דבר, חסרי בסיס. אחרי המלחמה נחתמו עם מצרים שני הסכמי ביניים (ינואר 1974 וספטמבר 1975) והתברר כי המצרים מוכנים לוותר על הדרישה שישראל תתחייב מראש לסגת מכל סיני. כבר בשיחות על הסכם ההפרדה בקילומטר ה-101, הם הבהירו את שאיפתם הסופית להגיע להסכם "שלום אמת" בלי להעלות דרישה לנסיגה ישראלית לגבול הבינלאומי³ ושני ההסכמים שנחתמו לא כללו כל אזכור לנסיגה כזו. סביר להניח, על כן, שאם ישראל הייתה מציגה עמדה גמישה יותר לפני המלחמה, המצרים היו מתגמשים אף הם. וודאי שאין צורך להכביר מילים על העמדה הישראלית ששללה בצורה הנחרצת ביותר חזרה לגבול הבינלאומי. בסופו של דבר, מה שישראל הגדירה כסכנה קיומית לפני המלחמה היא הייתה מוכנה לקבל במסגרת הסכם השלום עם מצרים, אבל רק לאחר מלחמה קשה ומסוכנת.

אין מנוס על כן מהמסקנה שהגורם המרכזי שמנע את פתיחת תהליך מדיני שהיה יכול למנוע את המלחמה היה עמדתה הנחרצת של ישראל שהודיעה כי לא תחזור לגבול הבינלאומי. העובדה שישראל החזירה בסופו של דבר את כל סיני ובטחונה לא

¹ Dean Rusk, *As I Saw It*. Penguin, 1991. 389.

² מירון מדיזני, גולדה – ביוגרפיה פוליטית. ידיעות ספרים, 2008. פרק 20, "הכול שוקע" (מהדורה אלקטרונית).

³ שמעון גולן, הפרדת כוחות בצל התשה: קבלת החלטות בדרג האסטרטגי במשא ומתן על הסכמי הפרדת הכוחות אחרי מלחמת יום הכיפורים. מודן ומשרד הביטחון-ההוצאה לאור, 2019. 36.

ניזוק מכך היא ההוכחה הטובה לכך שניתן היה לחזור לגבול הבינלאומי גם לפני מלחמת יום כיפור ולשמור על ביטחון ישראל.

כאן ראוי לציין כי בעוד שעמדת ישראל בעניין קו הגבול הייתה נוקשה מאד, עמדתה בעניין מהות השלום הייתה גמישה ולא הקשתה על פתיחת מו"מ. גולדה מאיר אמרה, למשל, בישיבת ממשלה ב-10 בנואר 1971: "אני מקבלת על עצמי שאם יהיה שלום עם מצרים, שננסה לחיות בלי שגריר מצרי ושלא יהיה אצלנו שגריר מצרי, ואם אין הם רוצים פיתוח משותף, אנחנו נפתח לעצמנו והם יפתחו לעצמם או לא יפתחו לעצמם. האם בעד זה צריכים להיהרג אנשים? לא בעד זה."⁴

העמדה הזו, שהסתפקה בפועל בסיום מצב הלוחמה, הייתה אף יותר פשרנית מהצעות הפתיחה של חאפז איסמעיל בשיחות עם קיסינג'ר בפברואר 1973. השליח המצרי הבהיר כי בתמורה לנסיגה מלאה מסיני מצרים תסכים לביטול מצב הלוחמה, לחופש שיט במצרי טיראן ובתעלת סואץ, ולהפסקת החרם הכלכלי וביטול הסתייגויות מצריות לגבי ישראל בהסכמים בינ"ל. איסמעיל לא שלל באותן שיחות אפשרות לצעדים לקראת נורמליזציה לאחר חתימת ההסכם ונורמליזציה מלאה – חילופי שגרירים, גבולות פתוחים, הסכמי סחר והכרה הדדית מלאה – שתתבצע לאחר חתימת הסכמים דומים עם סוריה ובגבול המזרחי.

במסגרת המצומצמת הזו לא ניתן להרחיב בשאלה מדוע הייתה עמדת הממשלה ובמיוחד עמדת ראש הממשלה אישית כל כך נוקשה בעניין הנסיגה. אבל מהתבטאויותיה של גולדה ומעדויות אחרות עולה כי היא נשענה על שני נדבכים מרכזיים: האחד, ההערכה, שהייתה מעוגנת במציאות יחסי הכוחות הצבאיים, לפיה ישראל מרתיעה את מצרים מלצאת למלחמה, וכי אם זו לא תורתע צה"ל ינחל ניצחון מהיר ומשכנע. והשני, האמונה לפיה אין שינוי בעמדם הערבים וכי הם עדיין חותרים להשמדת ישראל. לכן אסור ליחס משמעות גדולה מדי למילים ולכן להסכם, גם אם ייחתם, אין משמעות של ממש. עמדה זו, חשוב להדגיש, הייתה נחלת רוב הציבור הישראלי והיא קיבלה גושפנקא מקצועית מספרו רב ההשפעה של מי שהיה ראש אמ"ן, פרופסור יהושפט הרכבי, עמדת הערבים בסכסוך ישראל ערב (דביר 1968). הרכבי טען, על סמך מחקרים מדוקדקים שערך, כי היעד של חיסול ישראל הינו יעד אופרטיבי ולא מילים ריקות. לא מספיק תשומת לב ניתנה לעובדה שהמחקר הושלם ב-1967 ולכן לא היה יכול להביא לביטוי את השינויים שחלו בעמדה הערבית מ-1968 ואילך.

ולבסוף, אף כי הדברים כאן התמקדו בעמדה הישראלית שהפכה את המלחמה לבלתי נמנעת, אין להקל בתפקידה של ארצות הברית. מתחילת 1973 הוביל הנרי קיסינג'ר את תהליך ההסדרים ומשיקולים גלובליים ואחרים הוא לא ראה טעם בניסיון לקדם תהליך מדיני לפני הבחירות בישראל. בכך הוא הותיר אצל המצרים את הרושם שהסדר מדיני כמוהו כאופק הנעלם וחיזק את תפישתו של סאדאת לפיה אין מנוס ממלחמה.

⁴ חגי צורף, גולדה מאיר, הרביעית בראשי הממשלה. ארכיון המדינה, תשע"ו. 350.

המרכז למלחמת יום הכיפורים